

С. 1. 29. ПСЗ. – Собр. 2. – Т. XXVI. – Отд. 2. – № 25714. – СПб., 1852. – 213 с. 30. ДАК. ф. 1, оп. 2, спр. 1310, арк. 36–38. 31. Держархів Київської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 2646, арк. 2–9. 32. ПСЗ. Собр. 2. – Т. X. – Отд. 1. – № 7773. – СПб., 1836. – 918 с. 33. ЦДІАК України, ф. 533, оп. 3, спр. 365, арк. 1–1зв; 4. 34. ПСЗ. – Собр. 2. – Т. X. – Отд. 1. – № 7891. – СПб., 1836. – 918 с. 35. ЦДІАК України, ф. 533, оп. 3, спр. 26, арк. 1–2. 36. ПСЗ. Собр. 2. – Т. XXV. – Отд. 1. – № 24409. – СПб., 1851. – 762 с. 37. Держархів Волинської обл., ф. 229, спр. 218, арк. 2–18. 38. ЦДІАК України, ф. 533, оп. 3, спр. 368, арк. 1–5. 39. Там само. оп. 1, спр. 281, арк. 3. 40. РГВИА, ф. 9190, оп. 165, Св. 53, д. 2, л. 15. 41. Изъявление благодарности // Русский инвалид. – 11 августа 1818 г. – № 175. – С. 2. 42. ЦДІАК України, ф. 553, оп. 5, спр. 1241, арк. 1–8. 43. ПСЗ. – Собр. 2. – Т. XVII. – Отд. 1. – № 15556. – СПб., 1843. – 915 с. 44. ПСЗ. – Собр. 2. – Т. XXVI. – Отд. 1. – № 25165. – СПб., 1852. – 752 с. 45. ЦДІАК України, ф. 422, оп. 81, спр. 292, арк. 1–2.

Анатолій Скрипник

ОСОБЕНОСТИ КВАРТИРОВАНИЯ РОССИЙСКИХ ВОЙСК НА ТЕРРИТОРИИ ПРАВОБЕРЕЖНОЙ УКРАИНЫ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XIX В.

В статье рассмотрены основные принципы расположения подразделений вооруженных сил Российской империи на территории юго-западных губерний в первой половине XIX в. Освещены правила и принципы размещения воинских частей различных родов войск и связанные с этим проблемы и противоречия в отношениях с населением края. Выявлено положительные и отрицательные влияния российского военного присутствия на экономическое и социальное состояние и дальнейшее развитие социума региона.

Ключевые слова: армия, квартирование, взаимоотношения, администрация, население.

Anatoly Skrypnyk

FEATURES OF THE HOSTING RUSSIAN TROOPS ON THE TERRITORY OF THE RIGHT-BANK UKRAINE IN THE FIRST HALF OF THE XIX CENTURY

The article considers the main principles of the arrangement of the divisions of the armed forces of the Russian Empire in the South-Western provinces in the first half of the nineteenth century. Illuminated rules and principles of military units of various arms and related problems and contradictions in the relations with the population of the region. Found a positive and negative impact of the Russian military presence on the economic and social status and further development of society in the region.

Key words: army, billeting, relations, administration, population.

УДК 94(477.4)''177/183''

Ігор Фицик

ОСВІТА ЯК ПРОЯВ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ ШЛЯХТИ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

У XVIII ст. Річ Посполита потрапила у сферу геополітичного впливу Росії. Російський вплив і втручання у внутрішні справи сусідньої держави особливо посилилися після 1768 р., що закінчилося участю імперії Романових у трьох поділах Речі Посполитої (1772, 1793, 1795 рр.). Нові суспільно-політичні умови, у яких опинилася шляхта Правобережної України, поступово вплинули і на таку сферу, як освіта. Саме тому у першій половині XIX ст. боротьба за деполонізацію освіти у трьох губерніях Правобережної України велася російською владою із особливою впертістю й послідовністю. Це здійснювалося під патріотичними гаслами зміцнення держави, влада спекулювала почуттям громадянського обов'язку й формувала громадську думку, що ініціатива у закритті шкіл, заборона польської мови йшла від поляків. Проте, варто відзначити, що фактично до 1830 р., ці спроби були малоефективними та носили локальний характер. Польські школи функціонували, і щоб якимось чином компенсувати відсутність навчальних закладів, вирішено проводити русифікацію освіти шляхом створення російських шкіл у повітових центрах.

Ключові слова: шляхта, Правобережна Україна, Російська імперія, Кременецький ліцей, освіта.

Актуальність проблематики ґрунтується на тому, що в сучасній українській науці відсутні комплексні дослідження, які розкривають питання самореалізації шляхти Правобережної України в галузі освіти.

Наукова новизна полягає у тому, що у публікації на основі об'єктивного і комплексного підходу, робиться спроба окреслити основні напрямки освітньої самореалізації правобережної шляхти.

У XVIII ст. Річ Посполита черговий раз потрапила у сферу геополітичних інтересів Російської імперії. Російський вплив і втручання у внутрішні справи сусідньої держави особливо посилилися після 1768 р. (Коліївщина), що закінчилося участю імперії Романових у трьох поділах Речі Посполитої (1772, 1793, 1795 рр.) [1].

Нові суспільно-політичні умови, у яких опинилася шляхта Правобережної України, поступово вплинули і на таку важливу сферу, як освіта. Освіта й релігія – це ті основні сфери суспільного життя, які формують світогляд особистості, прищеплюються ідеали й переконання. Саме тому в першій половині XIX ст. боротьба за деполонізацію освіти у трьох губерніях Правобережної України велася російською владою з особливою впертістю й послідовністю [2]. Це здійснювалося під патріотичними гаслами зміцнення держави, влада спекулювала почуттям громадянського обов'язку й домагалася того, щоб ініціатива закриття шкіл, заборона польської мови йшли власне від самих поляків. Усі верстви населення приєднаних територій повинні були влитися до соціальної структури російського суспільства. Проте варто відзначити, що фактично до 1830 р. ці спроби були малоефективними та носили локальний характер.

Об'єктом дослідження є освіта шляхти Правобережної України.

Предметом дослідження є різні формати самореалізації шляхти Правобережжя в навчальних закладах Російської імперії.

Хронологічні межі охоплюють кінець XVIII – першу половину XIX ст.

Основна мета статті полягає у висвітленні ролі освіти як прояву самореалізації шляхти Правобережної України.

Завдання дослідження ґрунтуються на аналізі чинників та прикладів самореалізації освітньої правобережної шляхти в умовах імперської політики Росії у регіоні. Зокрема, акцентується увага на особливостях цього процесу до і після 1830 р.

Основу історіографічної та джерельної бази статті складають публікації авторів XIX–XXI ст., а також архівні матеріали. Певні аспекти досліджуваної проблематики знайшли відображення у сучасних історичних дослідженнях, як в Україні, так і за кордоном. В українській історичній науці анексію Російською імперією правобережних губерній та освітні процеси в регіоні на основі широкої архівної джерельної бази досліджували історики Ю. Войтенко, Т. Гладченко, Б. Гудь, І. Кривошея, О. Крисовський, Н. Щербак [3–8]. Український дослідник В. Свербигуз вивчав еволюцію та особливості взаємовідносин між органами державної влади й місцевим дворянством українських губерній [9].

Зростання наукового інтересу до історії привілейованого стану Правобережної України спостерігаємо також у наукових студіях закордонних істориків, зокрема у французького ученого Д. Бовуа. Відомий дослідник висвітлює процес поступового згортання під тиском царської адміністрації шляхетської освіти на Правобережжі у першій половині XIX ст. Особливу увагу ученого привертають процеси в освітній сфері після Листопадового повстання (1830–1831 рр.) [10–11].

Серед польських сучасних дослідників варто згадати Т. Епштайна та Л. Заштовта, які у своїх дослідженнях розкривають специфіку функціонування навчальних закладів на теренах правобережних губерній [12–13].

Цікавий підхід щодо висвітлення процесів в освітній сфері репрезентують праці російського ученого Л. Горизонтова, котрий акцентує увагу на неможливості розв'язання "польського питання" на інкорпорованих територіях через суперечливість заходів імперського уряду щодо інтеграції/асиміляції польського населення [14]. Важливе значення для розуміння соціокультурних процесів має праця Б. Миронова [15].

У другій половині XVIII ст. в освітній сфері Речі Посполитої відбувалися серйозні реформи. Після заборони діяльності єзуїтів (1773 р.) усе майно ордену передано спеціальній едукативній комісії, яка мала використати його для подальшого розвитку системи навчальних закладів. Із десяти навчальних округів Речі Посполитої два локалізувалися на території Правобережної України: Волинський – із центром у Кременці та Український – із центром у Вінниці. Усі школи керувалися Головною краківською школою, яка була своєрідним координуючим осередком [16].

До Волинського округу входили одна окружна академічна школа у Кременці та сім підокружних шкіл: три академічні (Кам'янець-Подільський, Луцьк, Олиця) та чотири василіанських (Володимир-Волинський, Острог, Шаргород, Бар). Натомість Український округ об'єднував окружну академічну у Вінниці та п'ять підокружних шкіл: академічну (Житомир) та чотири василіанських (Любар, Овруч, Канів, Умань) [16, с.485].

Ситуація, що склалася на правобережних українських землях, суттєво вплинула і на розвиток освітньої сфери. Усі дослідники відзначають важливу роль двох освітніх закладів першої половини

XIX ст. – Віленського університету й Кременецького ліцею, випускники яких стали уособленням та славою польської культурної еліти й зробили вагомий внесок у розвиток культури польсько-української пограниччя. Разом із тим зазначимо, що до вступу в лицей чи університет, потенційний абітурієнт повинен був мати певний рівень освіти, яку він здобував або у домашніх умовах, навчаючись із приватними учителями, або у таких навчальних закладах, як приватні пансіони, монастирські школи чи повітові гімназії.

Польські школи, відкриті в Україні й задумані як осередки, у яких формувалася та консервувалася ідея польськості, викликали підозру у російської адміністрації. Ця тенденція посилилася після наполеонівських війн, а після Листопадового повстання вона набула катастрофічного характеру для усієї шляхетської освіти. Адже терміни “шляхтич” та “поляк” сприймалися імперськими чиновниками як слова-синоніми. У той же час слід усвідомлювати, коли за ініціативи А. Чарторийського й Ф. Плятера, які сповідували теорію елітарності, задумавши відкрити лицей у Кременці, суспільство Російської імперії сприймало освіту як загрозу соціальній стабільності [17].

У результаті реалізації освітніх реформ в Росії, станове походження домінувало над освітою; як наслідок, система навчальних закладів, здатна вивести суспільство на новий рівень розвитку, перетворювалася на “марево”. Незважаючи на той факт, що у школах, гімназіях, пансіонах та лицейях України навчалися видатні та яскраві особистості, у цілому, тогочасна система освіти не сприяла створенню нової соціальної групи – інтелігенції. У 1828 р. В. Сперанський вказував на надмірну схильність населення до навчання у колишніх “польських губерніях” [10, с.301].

Класична освіта, яку здобували учні гімназій, монастирських шкіл, приватних пансіонів та лицей у Кременці, а також наукові зацікавлення багатьох із них зумовили формування поглядів у молодій генерації правобережної шляхти, що еволюціонували у романтичних літературних і філософських течіях. Зокрема, такі знані поети, як М. Гославський, Ф. Ковальський, А. Мальчевський, Т. Олізаровський та С. Вітвіцький вступили до “Товариства учнів Волинського лицей”, у якому навчалися “порядного мовлення й писання” [17]. Названі літератори після закінчення навчання у лицейі стали активними польськими патріотами і, незважаючи на загрозу для життя, згодом боролися за відродження Речі Посполитої. Крім того, вони відмовилися від просвітницького світогляду та прийняли нові ідейно-мистецькі взірці.

Д. Бовуа називав Тадеуша Чацького – польського поміщика на Правобережній Україні – найактивнішою особистістю в культурному й суспільному житті України. Він запропонував власну схему фінансування мережі шляхетських/польських шкіл, яка полягала в тому, щоб, не звертаючи особливої уваги на достатньо скромні бюджетні засоби, які виділялися Петербургом на усі середні навчальні заклади імперії, скористатися фінансовою допомогою великих землевласників польського походження [10, с.252]. Зібраної коштом меценатів суми вистарчило, аби відкрити Кременецьку гімназію (згодом – лицей), яка стала центром польської культури в Україні [17].

Вагомий слід у шляхетській/польській культурі Правобережжя залишив Йоахім Лелевель, життя якого тісно пов'язане із Україною. У 1809–1811 рр. він прибув до Кременця працювати викладачем у місцевому лицейі, який ще називали “Волинськими Афінами”. Конфлікт із керівником лицейу, польським освіченим магнатом, ерудитом та колекціонером Т. Чацьким (той ставився трохи зверхньо до молодого науковця), завадив його успішній педагогічній кар'єрі [19, с. 51–66].

Згодом, із 1815 р. Й. Лелевель викладав курс лекцій із польської історії у Віленському університеті, а з 1821 р. він – ординарний професор історії цього ж університету. Тут, у стінах університету він познайомився із А. Міцкевичем, який навчався на одному із факультетів і належав до когорти романтиків у польській літературі. Представників романтичного напрямку першої половини XIX ст. відносять до “української школи” у польській літературі [20, с. 324]. Їх творчість формувалася під впливом історичних подій в Україні, її фольклору, довілля. Представники цієї школи тривалий час проживали на українській території, тому їх твори, на нашу думку, є складовою культури України. “У той же час, – як вважав І. Кривошея, – “українська школа” – прояв польсько-української культурної взаємодії, яка відбувалася в межах своєрідної релігійної конверсії” [6, с.6]. Проте, на думку І. Франка, вона не була монолітною школою, “а групою талантів зовсім різнорідних” [21, с.197].

Уперше термін “українська школи” у польській літературі запровадив відомий літературний критик О. Тичинський у 1837 р., визнавши українську школу однією із основних у польській літературі. Того ж року видатний літературний критик М. Грабовський, що вважався теоретиком школи, присвятив їй статтю “Про українську школу поезії” (1837 р.). Основоположниками цієї школи вони вважали тріаду оригінальних поетів – Ю. Залеського, А. Мальчевського і С. Гоцинського, які за твердженням М. Грабовського, “змальовували три цілком різні України: Гоцинський – Україну гайдамацьку, Залеський – Україну козацьку й лише Мальчевський – Україну польську, шляхетську” [21, с.195].

Значний внесок у розвиток польської науки та культури, а також у зміцнення польсько-українських зв'язків у XIX ст. зробили й випускники Кременецького ліцею. Поповнюючи ряди літераторів, вони працювали над темами, натхненними українською історією та фольклором. Окрім письменників, випускниками Кременецького ліцею було багато діячів культури, науки, освіти.

Із-поміж них відомий громадський діяч, професор медицини – К. Качковський (1797–1867 рр.), громадський діяч, що брав активну участь у створеному в 1833 р. у Львові демократичному "Товаристві друзів народу", М. Буджинський (1811–1864 рр.), маршалок Брацлавської губернії Т. Рутковський (1809–1881 рр.), маршалок Київської губернії, поет, публіцист Г. Олізара (1798–1865 рр.), учитель З. Красинського, педагог, перекладач, математик П. Хлембовський (1799–1868 рр.), математик, педагог, вихователь сина Т. Чацького – О. Лєвоцький (1787–1854 рр.), юрист, відомий у колі філоматів під прізвиськом "Кудрявий", М. Пясецький (1796–1840 рр.), поет, перекладач, товариш Ю. Словацького – К. Петровський (1790–1863 рр.), історик, літератор, видавець, автор книг "Поділля. Волинь. Україна. Образи міст і часів" у 4-х томах – О. Пшезджецький (1814–1871 рр.), художник, літограф, портретист, педагог, директор Варшавської художньої школи К. Канєвський (1805–1867 рр.) та інші [4, с. 10–11].

Випускники Кременецького ліцею своєю діяльністю сприяли розвитку прогресивної суспільно-громадської думки в Україні та за її межами, відродженню української мови, національної самосвідомості, культури, освіти. Плани Т. Чацького сягали далі відкриття Кременецької гімназії – він мав на меті згодом перетворити її на університет. Разом із тим, Т. Чацький переживав за те, що Києво-Могилянська академія, яка готувала священнослужителів для усїєї імперії, раніше стане університетом, зруйнувавши тим самим його амбіційні мрії [19].

Особливо переймався Т. Чацький питанням, на якій мові варто навчати студентів. Про це свідчить його лист-скарга до А. Чарторийського: "Хто ж тоді, якщо притримуватися пропорції, має право на навчання на рідній мові? Ми маємо право надіятись, що наша мова не загине. Київ – це давнє руське місто, яке тягнеться на багато верст, частина за Дніпром належить до [навчального] округу в Харкові, але більша західна частина належить Польщі" [10, с. 257].

Однак, після придушення Листопадового повстання, правобережна шляхта зазнала відчутних втрат на у сфері релігії, культури й освіти. Із 1831 р. навчання в усіх польських школах переведено на російську мову викладання, але основою програми духовної деполонізації Південно-Західного краю було зменшення й обмеження впливу католицької та уніатської конфесій [6, с.17]. Так, у середині XVIII ст. на території Речі Посполитої функціонувало 148 василіанських монастирів, із них 122 – на українських землях [23], у першій чверті XIX ст. царат не тільки переслідував уніатські монастирі, але й намагався їх ліквідувати. На пропозицію А. Чарторийського щодо підвищення у 1822 р. рангу василіанських училищ до гімназій у містах Овручі, Любарі, Журовицях, Умані, міністр народної освіти О. Голіцин відмовив, посилаючись на рішення 1810 р. про те, що василіани не виконують своєї педагогічної місії, адже переважна більшість учнів була шляхетського походження [11, с.181–183]. Схильність шляхти до здобуття освіти непокоїла царат, адже порушувала культурну, соціальну й таку вразливу національну рівновагу в Російській імперії [10, с.278].

У 1827 р. прийнято рішення скоротити кількість уніатських монастирів. При цьому Уманський монастир вирішено залишити через значну кількість учнів, до більш раціонального облаштування освітньої справи на Правобережній Україні [24, с.12–13]. В Умані, як відомо, навчалися уже згадані представники "української школи" – М. Грабовський, Ю. Залеський, С. Гоцинський. Одночасно із ними студіювали наукові праці також "Йозеф Мянєвський (1804–1879 рр.) – доктор медицини, громадський діяч, іменем якого названо польський фонд підтримки науки "Каса ім. Йозефа Мянєвського" (1881 р.), а також Ян Кароль Сенькевич (1792–1860 рр.) – відомий історик-біографіст та перекладач творів англійських і французьких літераторів, який разом із тим публікував вірші під іменем "Кароля з Каліновки" [6, с.17].

Василіанські монастирі та училища були ліквідовані, але потреба в освіті дворянства (шляхти) на Правобережжі була настільки значною, що на місці цих шляхетських навчальних закладів засновували повітові дворянські училища, наприклад у Канєві, які мали слугували русифікації регіону [25, арк.4 зв.].

У навчальних закладах Правобережної України були поодинокими випадки прийому на навчання різночинців, тоді як у інших регіонах імперії це спостерігалось частіше. Д. Бовуа наводить такі факти: у навчальних закладах Петербурзького, Московського, Харківського, Казанського й Дерптського учбових округів із 4309 учнів 1691 – це сини дворян, включаючи придворних вельмож, інші були дітьми чиновників, купців, міщан, ремісників, солдатів, православних священників, вільних селян і навіть декількох кріпаків. У Віленському учбовому окрузі шляхтичів нараховувалося 1952 на 2224 гімназисти. Серед нечисленних простолюдинів тут були переважно міщани (121 учень), сини священників, швидше за все уніатських (65 учнів), і селяни (85 учнів) – найвірогідніше литовські, а не українські. Ситуація, що склалася вимагала вирішення, і після 11 березня 1814 р. боротьба із

плебейством стає інтенсивнішою. Починаючи із цього часу, від абітурієнта вимагали у обов'язковому порядку підтвердження дворянського звання [10, с. 281].

Після 1831 р. шкільну освіту намагалися русифікувати, але тим не менше вона давала можливість просування соціальними щаблями, незважаючи ні на що, допомагала консервації польської культури, оскільки сприяла єднанню учнів/студентів, більшість із яких була шляхтичами й поляками від народження.

Новий міністр народної освіти С. Уваров 21 березня 1833 р. заявив про себе новою політикою русифікації освіти у регіонах. У його листі від 21 квітня 1833 р. до попечителів навчальних округів наголошувалося на тому, що “Загальний наш обов'язок полягає в тому, щоб народна освіта, згідно з Найвеличнішими намірами Найяснішого Монарха, здійснювалася в об'єднаному дусі православ'я, самодержавства й народності [звісно, російської – примітка автора]. Я впевнений, що кожен із професорів і наставників <...> використає всі сили, щоб стати гідним знаряддям уряду й заслужити його повну довіру” [10, с. 474].

Незважаючи на тиск із боку російської влади, масового опору польської аристократії не спостерігаємо. Це продиктовано, з одного боку, страхом втратити те, що поляки ще мали, а з іншого – бажанням вибороти собі не останнє місце в суспільстві. Тому зрозуміло, що шляхту важко зневажити тими привілеями, які надавалися дворянству після закінчення російської гімназії. Атестат про закінчення середнього навчального закладу надавав переваги при вступі на державну службу, окрім того, дворяни, які довели своє походження, після року служби отримували чин 14-го класу. Натомість багато поляків, особливо заможних магнатів, не бачили у цьому необхідності, адже вони були самодостатніми у своїх “міні-державках”. Родина Сангушків, наприклад, не дала згоди на відкриття школи у містечку Заславі, який їй належав. Тільки Б. Потоцький із Немирова у Подільській губернії погодився за власні кошти відкрити гімназію [26, с. 301–308].

Наступним етапом репресивної політики імперського центру була ліквідація приватних польських пансіонів. Адже у державних навчальних закладах формували свідомість юнацтва за російським взірцем, а приватні пансіони зберігали зв'язок учнів із рідними й світом, близьким їм із дитинства. Приводом до ліквідації пансіонів став той факт, що власник одного із київських пансіонів П. Боровський, вихідець із Кременця, який брав участь у відомій змові Ш. Конарського, створив студентський гурток “Віра, Надія, Любов” [10, с. 480].

30 жовтня 1841 р. Герольдія довела до відома Київської центральної ревізійної комісії, що декласована шляхта позбавлялася права державної служби в адміністративних органах і навчання у школах, підвідомчих Міністерству народної освіти. Як наслідок, закрито Кременецький ліцей та 245 польських навчальних закладів, близько 100 католицьких та уніатських монастирів і приходів [27, с. 3–4; 28, с. 49].

Найбільше негативне враження справило закриття найпрестижнішого навчального закладу – Кременецького ліцею. Незважаючи на те, що, як нам відомо, деякі сучасники визнавали поверховий характер знань, які у ньому надавалися, цей заклад, створений Т. Чацьким і підтриманий волинською шляхтою, був важливим чинником польської культури, а ліквідація перетворила його у міф про “золотий вік” польської культури в Україні. Закриття Кременецького ліцею – найбільшого осередку польської культури на Правобережжі – сприйнято як величезне приниження [19, с. 51–66].

Значну частина фондів навчального закладу передано у Київ, де невдовзі мав відкритися університет. У трьох губерніях ліквідовано не тільки польські школи й відомий ліцей, але й приватні польські пансіони. Польській шляхті довелося переконатися у тому, що вивчення рідної мови й культури стало абсолютно неможливим [10, с. 475].

Російську владу серйозно турбувало збільшення кількості польських студентів у Київському університеті. У середині 60-х рр. XIX ст. вони складали третину від усіх студентів, “не можна не передбачити, що всі ці обставини відгукнуться великою шкодою для загальноросійських інтересів краю, які ще не достатньо укріпились й об'єдналися, щоб власною вагою дати успішну відсіч ворожим впливам” [10, с. 813–814].

Отже, початкова та середня освіта (монастирські школи, приватні пансіони та повітові гімназії) заклала фундамент, у якому важливу роль відіграло викладання польською мовою. Продовження навчання у Кременецькому ліцеї, а також у Віленському університеті, а згодом – у Київському університеті Св. Володимира, свідчило про той факт, що панівна верства Правобережної України успішно скористалася зі своєї гегемонії у сфері освіти. Попри усі заходи російського царату, закриття та ліквідацію польських навчальних закладів, досягти мети, що полягала у всеохоплюючій русифікації освіти в першій половині XIX ст. йому так і не вдалося.

Список використаних джерел

1. Смолій В. А. Возз'єднання Правобережної України з Росією / В. А. Смолій. – К.: Наукова думка,

1978. – 192 с. 2. Поліщук Ю. Приєднання Правобережної України до Російської імперії та доля польського населення (кінець XVIII – початок XIX ст.) / Ю. Поліщук // *Ucrainika Polonica*. – Київ-Житомир: Видавничий центр Київського національного лінгвістичного університету, 2009. – Т. 3. – С. 12–19. 3. Войтенко Ю. М. Становище шляхти на Правобережній Україні за правління Олександра I (1801–1825 рр.) / Ю. М. Войтенко // *Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей*. – Вип. 18. – Тернопіль: Видавництво Астон, 2006. – С. 41–45. 4. Гладченко Т. М. Польське студентство в культурному і суспільно-політичному житті Правобережної України (1793–1833 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Т. Б. Гладченко. – Черкаси, 2011. – 235 с. 5. Гудь Б. Українсько-польські конфлікти новітньої доби: етносоціальний аспект / Б. Гудь. – Харків: Акта, 2011. – 472 с. 6. Кривошея І. І. Уманський василіанський монастир (1765–1834) / І. І. Кривошея. – Умань: ПП Жовтий, 2009. – 28 с. 7. Крисовський О. Кременецький парнас у період діяльності гімназії та ліцею / О. Крисовський // *Волинські Афіни. 1805–1833: Збірник наук. праць*. – Тернопіль, 2006. – С. 88–110. 8. Щербак Н. О. Національне питання в політиці царизму на Правобережній Україні (кінець XVIII – початок XX століття): Монографія / Н. О. Щербак. – К.: ПП "Ризографіка", 2005. – 616 с. 9. Свербигуз В. Шляхетська бесіда / В. Свербигуз. – К., 2000. – 32 с. 10. Бовуа Д. Гордиев узел Российской империи: Власть, шляхта и народ на Правобережной Украине (1793–1914) / [Авторизованный перевод с французского Марии Крисань] / Д. Бовуа. – М.: Новое литературное обозрение, 2011. – 1008 с. 11. Daniel B. Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich 1803–1832. – Т. II. Szkoły podstawowe i średnie / B. Daniel. – Lublin, 1991. – 238 s. 12. Epsztejn T. Edukacja dzieci i młodzieży w polskich rodzinach ziemiańskich na Wołyniu, Podolu i Ukrainie w II połowie XIX wieku / T. Epstein – Warszawa: PWN, 1998. – 233 s. 13. Zasztowt Z. Kresy 1832–1864. Szkolnictwo na ziemiach Litewskich i Ruskich dawnej Rzeczypospolitej / Z. Zasztowt. – Warszawa: Instytut Historii Nauki PAN, 1997. – 456 s. 14. Горизонтов Л. Е. Парадоксы имперской политики: поляки в России и русские в Польше (XIX – начало XX в.) / Л. Е. Горизонтов. – М.: Индрик, 1999. – 272 с. 15. Миронов Б. Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.): [в. 2 т.]. – Т. 1. / Б. Н. Миронов. – СПб.: Дмитрий Буланин, 2003. – 548 с. 16. Крыжановский Е. Учебные заведения в русских областях Польши в период ее разделов / Е. Крыжановский // *Киевская старина*. – 1882. – № 2. – С. 485. 17. Тихоміров А. Віленські імпресії: книга Даниеля Бовуа. – Режим доступу: www.historians.in.ua/index.php. 18. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. Т. 1 / [Пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дешиці, Г. Киван, Е. Панкеево] / І. Лисяк-Рудницький. – К.: Основи, 1994. – 554 с. 19. Даниляк П. Тадеуш Чацький та його роль у розвитку освіти на Правобережній Україні / П. Даниляк // *Український історичний журнал*. – 2009. – № 2. – С. 51–66. 20. Антологія польської поезії / [Перекл. з польськ.; упоряд. В. Ведіної; передм. Я. Івашкевича]. – К.: Дніпро, 1979. – 463 с. 21. Франко І. Я. Нові причинки до історії польської суспільності на Україні в XIX ст. / І. Я. Франко // *Зібрання творів*. В 50-ти тт. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 47: Історичні праці (1898–1913). – С. 191–241. 22. Уманський краєзнавчий музей. – НВФ – 349. 23. Петров Н. Очерк истории Базилианского ордена в бывшей Польше / Н. Петров // *Труды Киевской духовной академии*. – 1871. – № 2. – С. 25–28. 24. К.И.Т-ій. Краткий очерк истории города Умани / К.И.Т-ій // *Киевская старина*. – 1888. – Т. XXII. – С. 12–13. 25. Держархів Черкаської обл., ф. 117, оп. 1, спр. 26, арк. 4 зв. 26. Кривошея І. І. Три несхожих пагони одного родового дерева: непростя доля Олександра, Мечислава і Болеслава Потоцьких герба "Пілява" (Тульчинська лінія) / І. І. Кривошея // *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* – К.: Інститут історії України, 2007. – Вип. XIV. – С. 301–308. 27. Левицкий О. Из жизни учебных заведений Юго-Западного края в 1840 г. / О. Левицкий // *Киевская старина*. – 1906. – С. 3–4. 28. Волынские губернские ведомости. – 1892. – С. 49.

Игорь Фицик

ОБРАЗОВАНИЕ КАК ПРОЯВЛЕНИЕ САМОРЕАЛИЗАЦИИ ПРАВОБЕРЕЖНОЙ ШЛЯХТЫ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XIX В.

В XVIII в. Речь Посполитая попала в сферу геополитического влияния России. Российское влияние и вмешательство во внутренние дела соседнего государства особенно усилились после 1768 г., что в итоге закончилось участием империи Романовых в трех разделах Речи Посполитой (1772, 1793, 1795 гг.). Новые общественно-политические условия, в которых оказалась шляхта Правобережной Украины, постепенно повлияли и на такую отрасль, как образование. Именно поэтому в первой половине XIX в. борьба за деполонизацию образования в трех губерниях Правобережной Украины велась российскими властями с особой настойчивостью и последовательностью. Это осуществлялось под патриотическими лозунгами укрепления

государства, власть спекулировала чувством гражданского долга и обставляла дела так, что инициатива закрытие школ, запрета польского языка исходили бы от самих поляков. Однако стоит отметить, что фактически до 1830 г., эти попытки были малоэффективными и носили локальный характер. Польские школы было ликвидировано, и чтобы как-то компенсировать нехватку учебных заведений, решено было путем русификация создавать русские школы в уездных центрах.

Ключевые слова: шляхта, Правобережная Украина, Российская империя, Кременецкий лицей, просвещение.

Igor Fytsyk

EDUCATION AS A MANIFESTATION OF SELF-REALIZATION OF THE RIGHT-BANK GENTRY IN THE FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY

In the 18th century, the Polish-Lithuanian Commonwealth was under Russian geopolitical influence. Russian influence and interference in the internal affairs of a neighboring state had been especially intensified after 1768. It was ended with the participation of the Romanov Empire in three divisions of Lithuanian-Polish state (1772, 1793, 1795). That new social and political environment gradually affected such branch as education. However, it should be noted that in fact until 1830, those efforts were ineffective and had a local character. Polish schools were eliminated, and to compensate the lack of educational establishments, it was decided to proceed as follows. First goal was ruthless Russification of education through the creation of Russian schools in the district centers.

Key words: gentry, Right-Bank Ukraine, Russian Empire, Kremenets Lyceum, education.

УДК 94(477.4)

Богдан Луговий

СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ КИЄВО-ПОДІЛЬСЬКИМИ ВІЙСЬКОВИМИ ПОСЕЛЕННЯМИ

У статті висвітлюється система управління військових поселень Київської та Подільської губерній. Аналізується управлінська структура та її зміни. Розкривається специфіка управління військовими поселенням.

Ключові слова: військові поселення, поселянин, округ, волость, головний начальник.

Основним ресурсом для створення військових поселень на території Київської і Подільської губернії стали конфісковані маєтки шляхти, яка підтримала польське повстання 1830–1831 рр. Система управління у військових поселеннях не повністю вивчена на сьогоднішній час. Тому це обумовлює перспективу для майбутніх досліджень. Для повного відтворення історії українського народу це питання є актуальним, оскільки в сучасний період прослідковуються аналогічні тенденції. Серед праць, які висвітлюють систему управління у військових поселеннях Київської і Подільської губерній, можна відзначити праці К. Ячменіхіна [17]. Значний масив документів знаходиться в архівах Києва, Черкас. Найбільш повне та упорядковане зібрання матеріалів знаходиться у ф. 442. "Канцелярия киевского, подольского и волынского генерал-губернатора", ф. 445 "Управління Києво-Подільськими військовими поселеннями" Центрального державного історичного архіву України в м. Києві [13–16] та ф. 696. "Уманский уездный землемер" Державного архіву Черкаської області [5]. Доповнюють архівні матеріали законодавчі акти, а саме "Полное Собрание законов Российской империи" [1–4; 8–10].

Об'єктом дослідження є система управління у військових поселеннях Київської і Подільської губерній.

Предметом вивчення виступає управлінська структура та її тогочасна діяльність.

Метою цього дослідження є визначення ролі керуючого апарату в становленні та функціонуванні військово-поселенської системи Київської та Подільської губерній.

Києво-Подільські військові поселення були поділені на 5 округів і називалися округами маєтків військового відомства. До складу кожного округу входило три волості. Волость складалася із сусідніх сіл. Відповідно до адміністративного поділу сформовано апарат управління. Військові поселення склалися із двох частин: діючої і поселеної. До першої належали військовослужбовці, що знаходилися у поселеннях. До другої частини входило усе населення зі всією землею, угіддями і господарськими будівлями [11, с. 152].